

SULTON JALOLIDDIN MANGUBERDINING MO'G'ULLAR BOSQINIGA QARSHILIK HARAKATI TARIXI VA UNING O'ZBEKISTON TARIXIDAGI AHAMIYATI

Marimov Muzaffar Erkinovich

Urganch davlat universiteti Magistratura bo'limi

Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jaloliddin Manguberdi shaxsi, uning mo'g'ul bosqinchilariga qarshi olib borgan ozodlik kurashlari, jangovar harakatlarining ayrim jihatlari, g'alabalari va mag'lubiyatlari, Xorazmshohlar davlatining shuhrati va tanazulida ichki va tashqi ta'sirlarlar, buyuk najotkor sifatida Jaloliddin Manguberding dunyo va yurtimiz tarixi, yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyatiga doir fikrlar bayon qilingan.

Kalit sozlar: Xorazmshoh Alouddin Muhammad, Jaloliddin Manguberdi, Chingizxon, Irgiz jangi, Mahmud Yalavoch, Jaloliddin Manguberdi ordeni, Vatanning sheryurak bahodiri.

Kirish : Yurtimizning ko'p yillik bebaho tarixiga ko'z tashlar ekanmiz, el-yurtimizni bosqinchi, yovuz kuchlardan ximoya qilish, millatimizning mustaqilligi va erkinligini asrashdek buyuk ishda, kurashlarda matonat, mardlik, fidoiylilik ko'rsatgan vatandoshlarimiz, sohibqironlarimiz, millatimiz ko'rki bo'lgan mardu-maydon o'g'lonlarimiz juda ko'p bo'lib, ularning borligidan faxr xislarini tuyamiz. Shulardan biri Anushteginiylar sulolasining yorqin va so'nggi vakili, kuchli siyosatdon, buyuk diplomat Jaloliddin Manguberdi edi. Chingizxon e'tirofiga sazovar bo'lgan, mo'g'ullar istibdodiga qarshi kurashgan bu shaxs nafaqat O'rta Osiyo, balki Yaqin Sharq, Janubiy Osiyo, Kavkaz xalqlari tarixida muhim o'rin egalladi. Bor yo'gi 32 yil umr korgan ammo dunyo tarixida o'chmas iz qoldirgan Jaloliddinning aniq tug'ilgan sanasi ma'lum emas, ammo uning tavvaludi rasman 1198-yil deyiladi. U Xorazmshoh Alouddin Muhammad va Oychechakning to'ng'ich o'g'li bo'lgan. Jaloliddin yoshligidan onasining tashabbusi bilan u Kuzbor og'adan harbiy san'atni o'rganadi. Kuzbor og'a unga ot minishni, qilich o'ynatishni va kamondan o'q uzishni o'rgatadi. U yoshligidanoq turli xil masalalar bo'yicha o'z fikrini aniq isbotlay oladigan bo'lib tarbiyalandi. Ammo, saroydagi ichki boshboshdoqlik harakatlarning barchasini sezar, bu holatlarning oldini olish yoki ularni to'xtatish mushkul vazifa ekanligini bilsada, otasiga ular haqida aytishga haddi sig'mas edi. Quyidagi maqolada Jaloliddin Xorazmshoh harbiy hayotning ayrim jihatlari to'xtalib o'tamiz. Jaloliddin 16 yoshidan boshlab otasi bilan harbiy safarlarga chiqa boshlagan. Biroq, mo'g'ullar bilan

to'qnashgan ilk jangida u 17 yoshda edi. Xorazmshoh Muhammad qo'shini Samarqanddan jo'nab Jand (Sirdaryoning quyi oqimida) orqali Irgiz daryosi (Qozog'iston To'rg'ay viloyati)ga yetishdi. Irgiz daryosi yaqinida 1216 yilning yozida Xorazmshoh Muhammad va Chingizxonning o'g'li Jo'jixon uchrashdi. Bu uchrashuv kutilmagan bir hol edi. Jo'jixon Xorazmshohga elchi yuborib: "Biz siz bilan jang qilmaymiz, ulug' xon (Chingizxon) siz bilan urushmoqni buyurmadi" degan xabarni yuboradi. Xorazmshoh Muhammad bunga javoban: "Agar Chingizxon sizlarga men bilan jang qilishni buyurmagan bo'lsa, Alloh taolo menga sizlar bilan jang qilishni buyurdi. Demak, jang qilamiz", deydi. Ana shu jangda Xorazmshohda 60 ming qo'shin mavjud bo'lib, u qo'shinni 3 qismga bo'ladi va ulardan biriga Jaloliddinni lashkarboshi qilib tayinlab, pistirmada turishini buyuradi. Irgiz jangida Xorazmshoh dushmanning siquviga dosh berolmaydi, uni Jaloliddining xos lashkarlari bilan jangga kirib, dushmanga qaqshatqich zarba berishi qutqarib qoladi. Xorazmshoh Muhammad musulmon davlatlar hukmdorlari ichida buyuk sarkarda hisoblanar edi u o'z vaqtida Qoraxitoy podshosi Go'rxonni yengib Movarounnahrda haydab chiqargan va shu kabi ko'plab yurishlar orqali obro' qozonadi. Shu tufayli o'ziga "Iskandari Soniy" degan rutba olgan. Sulton Alouddin Muhammad shu jang orqali mo'g'ullarning kuch-qudratiga guvoh bo'ldi. Sulton Xorazmshoh o'z davrining kuchli lashkarboshisi sanalsada, ammo, u davlatdagi ichki muhitni va saroydagi qipchoqlar ustunligini yenga olmadi. Xorazmshohning Chingizxon bilan munosabatlari ilk davrlarda juda iliq kechgan. 1216-yildagi elchilik munosabatlari orqali Sharqda Muhammad Xorazmshoh, G'arbda Jaloliddin Manguberdining hukmdor ekanligi haqida olingan fikrlar Chingizxonni o'yg'a toldiradi. U 1216- yildagi Irgiz jangidan to'la xulosa chiqarmadi va ularning kuchiga munosib baho bera olmadi. 1216-1218 yillardagi Bahouddin Roziy va Ibn Kafroj Bug'rolar orqali qilingan munosabatlardagi sovuqqonliklar Xorazmshohlarning mag'lubiyat iskanjasiga tushishiga sabab bo'ladi. Xorazmshohlar o'rtasida kelib chiqqan muammolar, kelishmovchiliklar, davlatning allaqachon nurab, tanazzulga yuz tutganini anglab yetgan, asli xorazmlik bo'lgan yirik savdogar Mahmud Yalavoch ham ulardan tonib mo'g'ullar tomonini tanlaydi. Tarixiy asarlarda aynan shu insonning Chingizxon xizmatida yurgani, o'z vataninig xoini bo'lgani, bevosit Xorazmshohlar davlatining mo'g'ullar tomonidan mahv etilishidagi o'rni haqida fikrlar qoldirilgan. Chingizxonning yo'lga chiqqanligi haqidagi xabar harbiy kengash-mashvarat a'zolarini ham o'ylantirib qo'yadi. Jaloliddin mo'g'ullar bilan birinchi to'qnashuvidayoq ularning harbiy ilmdagi mahoratiga tan bergan edi. Xorazm davlati esa qanday katta va qudratli imkoniyatlarga ega bo'lmasin, unda markaziy hokimiyatning sustligi, birlikning yo'qligi, lashkarboshilarning beboshligi yaqqol ko'ringan edi. Mashvaratda o'rta tashlangan fikrlar ham ana shunday yakdillik yo'qligini ko'rsatadi. Xorazmshoh Muhammad buni tan olmas, tan olganda esa boshqa iloji qolmagan edi. Bu holdan Jaloliddin iztirob chekadi va harbiy kengash

kuchlarining nisbatini ko'rib chiqadi, Xorazmshohda 400 ming otliq, piyoda lashkar borligini aniqlaydi. Sultonning eng yaqin maslahatchilaridan Shihobbin Abu Sa'd ibn Imron al-Xivaqiy ana shu ulkan kuchni Sirdaryo sohiliga to'plab dushmanga zarba berishni taklif qiladi. Harbiy jihatdan yagona va to'g'ri bo'lgan bu rejani Jaloliddin ham maqullaydi. Shahzoda mo'g'ullarni Xuroson va Iroqqa o'tkazmasdan, Movarunnahr hududining o'zidayoq zarba berishni aytadi. Yana bir taklif esa dushmani G'aznaga chekintirgan holda to'satdan qurshovga olish bo'ladi. Ammo, Xorazmshoh sarkardalariga ishonmaganligi uchun bu takliflarni rad qiladi. U Samarqandni katta devor bilan o'rashni, aholidan soliq yig'ib yangi sarbozlarni yollashni, bor kuchlarni shaharlarga taqsimlashni buyuradi. Xorazmshohning bu farmoni Chingizxonga davlatni ayrim-ayrim holda bosib olib, mavgud kuchlarni parchalab tashlashi uchun qulaylik yaratadi. Chingizxonning hujumi buyuk Xorazmshoh Muhammad davlatidagi ichki parokandalik, mahalliychilik va urug'bozlikning mudhish oqibatlarini yuzaga chiqaradi. Saroyning katta xonimi Turkon Xotunning talabi bilan taxtga Jaloliddin emas, Qutbiddin O'zloqshoh valiahd etib tayinlanadi, chunki O'zloqshohning onasi aynan Turkon xotun urug'idan edi. Ketma-ket mag'lubiyatlar, mo'g'ullarning ta'qibi, lashkarboshilarning xiyonati Xorazmshohning ruhini tushuradi. 1220-yilning dekabrda u mo'g'ullardan qochib, G'urgon daryosining quyulish joyiga yetib keladi va Kaspiy dengizidagi Ashurada qal'asi ichiga berkinadi. Qal'ada o'g'illari Jaloliddin, O'zloqshoh, Oqshoh va mulozimlari va navkarlari oldida o'zining olmos qilichini Jaloliddinga taqdim etib, uni Xorazmshoh deb e'lon qiladi. Hamma ayonlarga bundan so'ng davlatni Jaloliddin boshqarishini aytib, uning har bir buyrug'ini so'zsiz bajarishga da'vat etadi. Xorazmshoh unvonini olgan Jaloliddin tezda Urganchga yetib borib, davlatning mudofaasiga e'tibor beradi, o'zboshimcha amaldorlarni va qipchoq urug'i vakillarini tartibga chaqiradi. Bunday qattiqqo'l hukmdorning ularga keragi yo'q, hattoki, Chingizxonning fathi ham ular uchun qiziq emas edi. Ularga faqatgina taxt zarur edi, ana shu narsani ko'zlagan saroydagi 70 ming qipchoq askar rahbari Xumor Tegin va ukalari O'zloqshoh, Oqshoh Jaloliddinga qarshi fitna uyushtiradi, buni bilgan hukmdor shahardan 300 nafar askarlari bilan saroyni tark etadi. Chingizxon esa o'zining bosqinlarida O'zloqshohni ham, Oqshohni ham, Jaloliddindan so'ng taxtga kelgan Rukniddinni ham qatl ettiradi. Jaloliddin esa ular uchun albatta qasos olishga ahd qiladi. Tirik qolgan ukasi G'iyosiddin bilan birga 300 kishilik qo'shini yanada kengaytirishga, katta askarlar guruhini yig'ishga harakat qiladi, mo'g'ullar esa bunday tadbirga yo'l qo'ymaslikka harakat qildilar. Niso shahrida Jaloliddin ana shu 300 kishilik qo'shini bilan 700 kishilik mo'g'ul qo'shiniga qarshi jang qildi. Bu jangda Jaloliddin g'alaba qozonadi va bu jangdan so'ng Jaloliddin qo'shini safiga 10.000 kishilik qo'shini bilan amakisi Amin al-Mulk qo'shiladi. Ular mo'g'ullar tomonidan qamal qilingan Qandahorga keladi va 3 kun ayovsiz jang qilishadi. Mo'g'ullar

sharmandali tarzda mag'lubiyatga uchrashadi. Qandohordagi olishuvda dushmanning ko'zi ochiladi, shu davrga kelib, ko'plab hududlarni zapt etishga ulgurgan mo'g'ullar Xorazmshohlar lashkarlarida ham juda katta jangovar shaylik mavjudligini bilishdi. Sulton Jaloliddining g'alabalari uning atrofidagi vatanparvar kuchlarni jumbushga keltiradi. Halaj qabilasi boshlig'i Sayfuddin Ag'roq, Balx hokimi A'zam Malik, afg'on Muzaffar Malik kabi ko'ngilli sardorlar, qarluqlar yetakchisi Hasan Qarluqlar, Xorazmshohning amakisi Amin -al-Mulk yana 40 ming kishilik lashkari bilan yetib keladi. Endi dushmanga qarshi jang qilish uchun yetarlicha kuch yig'ilgan edi. Valiyon qal'asini qamal qilgan mo'g'ullar ana shu birlashgan kuch bilan to'qnashadi. Bir g'oya va bir maqsad yo'lida birlashgan bu qo'shinga Jaloliddin o'zi boshchilik qiladi. Bu habarni eshitgan Chingizxon uch tumandan ko'p qo'shinni unga qarshi safarbar etadi. Mo'g'ullarning 45 minglik lashkari Jaloliddinning qo'shini bilan Panjsher vodiysidagi Parvon dashtida to'qnashadi. Mo'g'ullar askarlariga tajribali sarkarda Shiki Xutuxu no'yon boshchilik qiladi. Jaloliddin qo'shining o'ng tomonini Temur Malikka, chap tomonini esa Sayfuddin Ig'roqqa topshiradi, o'zi esa markaziy qo'shinga bosh bo'ladi. Uning buyrug'iga ko'ra hamma navkarlar otlardan tushib, jilovlarini bellariga bog'lab, jangga kiradilar. Bu jang haqida tarixchi Shahobiddin an-Nasaviy bunday deb yozgan edi: "Jaloliddin o'zi Shiki Xutuxu qo'shining o'rtasiga otilib kirib, uning harbiy tartiblarini buzdi va mo'g'ul bayroqlarini otlar oyog'i ostida poymol qildi". Parvondagi jangda mo'g'ullarning dovrug'iga rahna solindi. Ammo shu jangdan so'ng Jaloliddin lashkarboshilari orasida o'lja talashish bo'yicha raqobat boshlanib ketadi. Jaloliddin ularni tinchlantirishga urinsada, qarluqlar ham, afg'onlar va halajlar ham sultonning qo'shinini tark etadi. Shu bilan Jaloliddin qo'shinida 700 kishi qoladi. Sind daryosidagi jangda u 3 kunlik jang olib boradi, jang 1221-yil 25 noyabrdan to 27 noyabrgacha davom etadi. Aynan uchinchi kuni jangni boy bergan Jaloliddin, o'z lashkarlari va ahli oilasi or-nomusi mo'g'ullar qo'lida toptalishini istamadi, onasi Oychechakning iltimosi va talabi bilan ularni Sind daryosiga g'arq qilish farmonini beradi, o'zi esadaryoni kechib, Chingiz qo'shini turgan qirg'oqning qarama-qarshisiga o'tib oladi. U qirg'oqda turganicha, dushmanga asir tushib qolgan askarlari, singlisi va norasida o'g'lining ayanchli fojeyasi, qismatiga guvoh bo'ladi, ruhi azoblanadi, chuqur qayg'uga tushadi, lekin ortga chekinmaydi. Sind daryosidan o'tgan Jaloliddinni tabiiyki Hindiston rojalari quchoq ochib kutib olishmaydi. U Shatra viloyati hokimi bilan jang qilishga majbur bo'ladi, Shatra hokimi ham tajribali sarkarda edi, ammo Jaloliddin jangchilarining ko'z o'ngida uni o'ldiradi va qo'shin unga so'zsiz taslim bo'ladi, shu bilan birgalikda Sind, Uchcha, Mo'ltan, Lohur, Peshov hokimi Nosiriddin Kubacha va Shamsiddin Eltutmish bilan ham aloqalar olib boradi. Shu hududdagi maslahat yig'inida mulozimlari unga Hindistonning notinchligi, ular xohlagan vaqtda mo'g'ullar bilan til biriktirib ularga qarshi urush qilishlari mumkinligi, sotqinlar va ko'rinmas kuchlarning janglari ularning madorini olib

qo'yishi haqidagi takliflarini beradilar va unga Iroqqa borishni tavsiya qiladilar.. Jaloliddin bu fikrlarni yoqlaydi va Iroqqa yo'l oladi. U Kirmoga ya'ni ukasi G'iyosiddinning noibi Baroq hojib bilan, Fors viloyati otabegisi, Yazd viloyati hokimi Alouddavla, Isfahon qozisi Rukniddin Ma'sudlar bilan ko'rishadi. Undan tashqari u Tabariston, Ko'niya, Jazira, Quddus, Misr hokimlari bilan yaxshi munosabat o'rnatadi. O'sha paytda musulmonlar amir-al- \square mo'minin nomini olgan Bag'dod xalifasining siyosiy tushunchasi juda past edi u mo'g'ullardan emas, balki Jaloliddindan qo'rqadi, u hattoki Qush Temir boshchiligida 20 min kishilik qo'shin jo'natib, Jaloliddinni yo'q qilishni topshiradi. Bu jangda Nosir qo'shinlari mag'lub bo'ladi va hamma hokimlar musulmonlar amiri sifatida Jaloliddinni tan olishadi. Ozarbijon aholisi musulmonlar amiri sifatida tanilgan Jaloliddin bilan yaqin aloqa qilishga harakat qilishadi, chunki nasroniy gurjilar ularni har doim talab, nasroniylikka o'tishlarini talab qilardi, 1225-yil may oyida Marog'a egallanib, hukmdor O'zbek qochib ketadi. Ozarbijon egallanganidan so'ng Jaloliddin aynan Gurjilar ustiga yurish qilishga harakat qiladi. Gurjilar malikasiga o'zining shuhrati, davlati va jangdagi mahoratlarini maqtadi. Gurjilar malikasi ularga tinchlik taklif qiladi. Rusu Gurjilar malikasi (1222-1245)ga Jaloliddin uylanishini, shu orqali hamma xalqlar umumiy dushmanlari bo'lgan mo'g'ullarga qarshi jang qilishini, jangaham tayyorligini aytadi. Ammo malika unga nasroniylikni qabul qilishini aytadi, Jaloliddin jang yo'lini tanlaydi. 1225-1226 yillarda Gurjiston to'la egallanadi. Jaloliddin hukmdor sifatida ko'plab masaqqatli yo'llarni bosib o'tdi. U yo'lda sarkardalari, otasi-onasi, ukalari, opasi, rafiqasi, farzandlari, askarlarini yo'qotdi, ayonlarining xiyonatlarini ko'rdi. Insonni o'yg'a soluvchi tomoni shundaki, nega musulmon amirlari Jaloliddinga bo'ysunishni u bilan birga jangu-jadalga kirishni, mo'g'ullar qo'ida qaram bo'lmay, Xorazmshoh qo'lida erkin viloyat bo'lib yashashni xohlamadilar? Axir sultonning maqsadi nafaqat markazlashgan davlat tashkil etish, balki musulmonlar dunyosini yovuz dushman, bosqinchi mo'g'ullar isti'losidan ozod qilish edi. Maqolada Jaloliddin Manguberdi hayot yo'lining ayrim jihatlariga fikr bildirib o'tdik, xolos va bunga o'zimizni burchli deb hisobladik. Bugungi keng kelib Mustaqil O'zbekistonimizning tarixi olimlarimiz tomonidan tatqiq qilinayotgan Jaloliddin Manguberdi hayoti bilan bog'liq ilmiy yangiliklar, yangi tarix zarvaraqlari bilan boyitildi, uning obro'si va shani yanada tiklandi. Badiiy asarlar, kinofil'mlar, san'at asarlar yaratildi, xalqaro miqyosdagi ilmiy anjumahlar tashkil etildi. Davlatimiz tomonidan Jaloliddin Manguberding Vatanimiz ozodligi va obodligi yo'lida olib borgan mardona kurashi va hayot yo'liga xolisona baho berildi. 1999 yil uning 800 yillik tavaluddi munosabati bilan esdalik yubiley tangasi zarb etildi, 2000 yil O'zbekiston Respublikasining oily mukofati hisoblangan "Jaloliddin Manguberdi" ordeni ta'sis etildi, Qurolli Kuchlarimizning timsoliga aylandi. 2015 yil taniqli olim va publitsist Jumaboy Rahimov tomonidan Jaloliddin Manguberding hayoti keng va yorqin bayon qilingan "Vatanning sheryurak bahodiri"

nomi ostida kitob-al'bom chop qilindi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov "Sulton Jaloliddin siyosi nafaqat Xorazm, balki butin O'zbekistonning faxru-g'ururidir. U bizning ozodligimizga, istiqbolimizga tajovuz qilmoqchi bo'lgan har qanday yovuz kuchga qarshi tik turib kurashishga, mardona zarba berishga qodirligimizning tasdig'i va timsolidir. Bu bahodir zotning muborak nomi, uning qahromonligi kelajak avlodlarga, birinchi galda siz bilan bizga tarixiy xotira oldida boshimizni mag'rur tutib yashamog'imiz uchun to'liq huquq beradi" dey faxp bilan e'tirof etgan edilar. El-yurti, davlati uchun, uning taqdiri va kelajagi uchun jon kuydiradigan, xalqmanfaatini o'z manfaati, tinchligidan ustun qo'ya olgan, har qanday vaziyatda ham yurtni birlashtira oladigan, yurti uchun yonib yashaydigan vatanparvar, erkparvar farzandlargina tarixda o'chmas iz qoldiradilar. Ana shunday nom yurtimizning mard o'g'loni Jaloliddin Manguberdiga nasib etdi. Jaloliddin Manguberdining timsoli, uning beqiyos jasorati har bir yurtdoshimiz uchun, yurtimizning kelajagi bo'lgan yosh avlod uchun jasorat, matonat maktabi bo'lib asrlardan-asrga o'tib boraveradi. Uning betakror nomi shoirlarning she'rida, go'zal kuy-qo'shiqlarda, durdona asarlarda mangy tarannum etiladi, yuraklarda yorqin yulduz misol charaqlab tinchlik sari chorlab turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arbob sayti va Hamdam Sodiqov : Sulton Jaloliddin Manguberdi.
2. Jumaboy Rahimov. Vatanning sheryurak bahodiri. "O'qituvchi" nashriyot matbaa ijodiy uyi. "Talqin" nashriyoti. Toshkent-2015.
3. Ахмедов, Б. А. (2021). Задачи обеспечения надежности кластерных систем в непрерывной образовательной среде. *Eurasian Education Science and Innovation Journal*, 1(22), 15-19.
4. Ахмедов, Б. А. (2021). Динамическая идентификация надежности корпоративных вычислительных кластерных систем. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(3),
5. Ахмедов, Б. А. (2020). О развитии навыков интерактивных онлайн-курсов в дистанционных условиях современного общества (модель-программа для преподавателей образовательных учреждений). *Universum: технические науки*, 12-1 (81).
6. Akhmedov, B. A. (2021). Cluster methods for the development of thinking of students of informatics. *Academy*, 3(66), 13-14.
7. Akhmedov, B. A. (2021). Innovative cluster model for improving the quality of education. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(3), 528-534.
8. Akhmedov, B. A. (2021). Information technologies in Cluster systems: a competence approach. *Universum: технические науки*,